Deltagerobservation

– TV: det elektroniske familiemedlem

Af Hanne Løngreen og Birgitte Holm Sørensen

At børn – også små børn – bruger tv aktivt og betydningsdannende viser mange receptionstudier. Men hvordan indgår små børns tv-sening i familiens hverdag: Hvilke ritualer og seermønstre findes i familier med små børn? Hvem bestemmer, hvornår der må ses tv og hvor længe? Og hvilke funktioner har TV-seningen for familien og for børnene? I denne artikel giver Hanne Løngreen og Birgitte Holm Sørensen ikke svarene, men beskriver et igangværende forskningsprojekt, der undersøger 3-6 årige børns TV-sening i en familiemæssig sammenhæng. Forskerne præsenterer de metodiske overvejelser og valg, der finder sted i forskningsprocessen. De argumenterer for deltagerobservation som en egnet metode til at opfange kompleksiteten i børns TV-sening i familien, og diskuterer erfaringer med at benytte deltagerobservation i småbørnsfamilier.

I 1991 startede vi et forskningsprojekt med arbejdstitlen »Tv-det elektroniske familiemedlem«. Formålet med projektet er, at undersøge førskolebørns (3-6 år) tv-brug i familien. I forbindelse med dette projekt har vi anvendt deltagerobservation som én forskningsmetode af flere i vores dataindsamling. Denne artikel handler om vore overvejelser og erfaringer med at anvende denne metode. Artiklen vil fokusere på proces- og metodespørgsmål i forbindelse med deltagerobservationen. Projektet er endnu ikke afsluttet, hvorfor der ikke vil blive fremlagt resultater fra undersøgelsen.

Artiklen er struktureret således, at vi først vil gøre rede for hele forskningsprojektets forskningsdesign for at anskueliggøre, hvorledes deltagerobservationen indgår i hele undersøgelsen. Dernæst vil vi inddrage nogle aspekter vedr. den tidligere forskning om børn og tv for at kunne klargøre, hvorved vores undersøgelse adskiller sig fra andre.

Da familien står centralt som kontekst og socialt rum for barnets brug af tv, vil vi beskæftige os med familien i det moderne samfund samt relatere disse betragtninger til forhold omkring barnets brug af tv i familien. I forbindelse med deltagerobservationsmetoden fremsætter vi nogle generelle overvejelser og gør derefter re-

de for, hvordan vi har brugt deltagerobservationen i vores projekt med førskolebørn.

Forskningsdesign

Før vi kaster os ud i en nærmere beskrivelse af problemer, erfaringer og erkendelser i relation til deltagerobservationsmetoden, vil vi kort redegøre for projektets samlede forskningsdesign. For at opfylde formålet med projektet anså vi det for nødvendigt at arbejde med følgende faser i dataindsamlingen:

1. fase: Spørgeskemaundersøgelse

Spørgeskemaundersøgelsen fandt sted i 3 børnehaver á ca. 40 børn. En i København, en i en provinsby (Ringsted) og en i en landkommune (Ålestrup). Børnehaverne blev fundet i kvarterer, der havde en rimelig social spredning, og hvor familierne kunne tage satellitprogrammer.

Hensigten med spørgeskemaundersøgelsen var at kortlægge forældrenes selvforståelse vedr. barnets og familiens tv-brug, herunder tv-ritualer og seermønstre. Spørgeskemaundersøgelsen henvendte sig til forældrene og søgte at kortlægge følgende:

- barnets og forældrenes tv-forbrug af DR, TV 2 og andre kanaler på hverdage, lørdage og søndage
- forældrenes opfattelse af i hvor høj grad familiens tv-sening har betydning for struktureringen af familiens hverdag
- forældrenes opfattelse af måden de enkelte familiemedlemmer og familien som helhed ser tv på – f.eks. som selvstændig aktivitet, sammen med anden beskæftigelse og samtaler under sening.
- barnets situation under tv-sening (alene, sammen med forældre, sammen med søskende)
- hvem af familiemedlemmerne, der har størst indflydelse på, hvad der skal ses
- barnets, morens og farens mest sette tv-programmer
- barnets, morens og farens favoritprogrammer
- forældrenes opfattelse af tv's betydning for barnets udviklings- og dannelsesproces

2. fase: Observation i udvalgte familier

På baggrund af tilbagemeldinger på spørgeskemaet udvalgte vi 6 familier, som var interesserede i at være »værter« for observationen. Vi fortalte familierne, at vi var interesserede i barnets tv-brug. Deltagerobservationen fandt sted i fem dage: mandag til fredag – inden for samme uge – fra kl. 15-17 (når barnet kom hjem fra institution) til kl. 20-21 (når barnet skulle i seng).

De 6 familier blev udvalgt på baggrund af repræsentation inden for familiens sociale baggrund og livsform. De repræsenterede både forskellige geografiske områder, subkulturelle aspekter og sociale forhold. Der var en ligelig fordeling af drenge og piger, og der var to familier fra hvert geografiske område. Observationen blev foretaget i samme uge i alle familier. Foruden os selv havde vi 4 assistenter til at hjælpe os. Deltagerobservationen skal anvendes til en analyse af barnets tv-brug i familien.

Videoptagelse af tv-sening i udvalgte familier

Hos de 6 familier blev der under og efter observationsperioden placeret en videoptager, som optog barnet/familien under tv-sening.

Videoptagelserne skal være et hjælpemiddel i forbindelse med analysen af observationen og specielt tjene til at fastholde barnets og de øvrige familiemedlemmers konkrete reaktioner i forbindelse med tv-sening.

3. fase: Interviews med børn og forældre efter observation

Interviewundersøgelsen var en uddybning af spørgeskemaundersøgelsen og observationen. Den blev foretaget som en kvalitativ receptionsundersøgelse (dybdeinterviews) med focus på barnets tv-brug i familien. Der blev foretaget interviews med barnet alene og forældrene – dels sammen og dels hver for sig. Formålet med interviewundersøgelsen var at uddybe og tematisere de punkter, der indgår i spørgeskemaundersøgelsen og i observationen.

Dette forskningsdesign skal ses i relation til den tidligere forskning om børn og tv. Designet er blevet til, fordi vi har været interesserede i at undersøge børns brug af tv i familien. Vi forsøger således at vægte en medietnografisk tilgang fremfor en receptionsanalytisk (Drotner 1993).

Tidligere forskning om børn og tv

Forskningen om børn og tv er omfattende, og en stor del af undersøgelserne drejer sig hovedsageligt om afgrænsede processer ved barnets møde med tv eller film. Med forskellige metodiske tilgange har forskere forsøgt at undersøge forskellige aspekter ved det, som børn tilegner sig under sening. F.eks. ved at undersøge, hvad børn opfatter og husker af et program eller deres refleksioner i relation til et tv-indhold. Andre tilgange har koncentreret sig om, på hvilken måde tv's formelle formsprog har indflydelse på forståelsen. En væsentlig del af forskningen har belyst børns opfattelse af virkelighedsrepræsentationen i forskellige genrer. En stor del af denne forskning har knyttet an til eller bygger på generelle teorier om barnets kognitive udvikling, perception og bevidsthedsdannelse. Dette gælder f.eks. Noble 1975, Collins 1983 og Cronholm, Rydin & Schyller 1979.

Forskernes syn på samspillet mellem børn og medier har vekslet. I den tidlige effektforsk-

ning var påvirkning et nøglebegreb, og påvirkningen blev anset for at være betydelig. I den anvendelsesteoretiske forskning blev medierenes indflydelse anset for at være mere begrænset og i høj grad individ- og social-varibel. Inden for den kritiske medieteorier har indflydelsen, hovedsagelig forstået som ideologisk prægning, været betragtet som væsentlig. Denne teori har afsat en tendens til et kulturpessimistisk syn på børns medieanvendelse. Endelig har receptionsforskningen betonet børns aktive medvirken under seining og medierne betydning som videns- og oplevelsespotentiale.

Receptionsforskningen har bidraget til en nuancering af relationen mellem børn og medier. Denne forskning gør i endnu højere grad end anvendelsesforskningen op med forestillingen om barnet, som passivt påvirkes af medierne. De erfaringer, den viden og de holdninger, som børnene har erhvervet, aktiveres og anvendes i relation til det enkelte medieprodukt. Dette bevirker, at børns oplevelser og betydningsdannelser i mere eller mindre grad bliver af forskellig karakter.

I de senere år har en del forskere orienteret sig mod at se på nogle af »gevinsterne« ved børns mediebrug. Dette har hovedsageligt været undersøgelser af tv-anvendelse. Disse har vist, at tv for børn fungerer som et videns- og oplevelsespotentiale, som børn aktivt udnytter (Davis 1989, Gynter & McAleer 1990). F.eks. har Hodge & Tripp (1986) set på, hvordan en speciel tv-tekst bliver afkodet, hvordan betydning dannes i afkodningsprocessen, og hvorledes børns reception af tv relaterer sig til deres sociale liv. Deres undersøgelser viser, at børn er i en konstant og aktiv interaktion for at få mening i deres sociale erfaringer, og at tv spiller en vigtig rolle i denne interaktion.

Opmærksomheden i forhold til den kontekst, seiningen foregår i, har i de senere år øget interessen for at undersøge familiens brug af tv i hjemmet (Morley 1986). Dette har ført til en opmærksomhed overfor metoder, der kan tilgodese denne interesse. Opmærksomheden er hos nogle medieforskere i denne sammenhæng blevet rettet mod metoder, som kendes fra etnografien. Lull har i en undersøgelse af tv's placering i familielivet og familiens sociale brug af tv anvendt etnografiske metoder (Lull 1990). Han definerer selv sin metodeanvendelse som et feltarbejde, hvor der indgår deltager-

observation og kvalitative dybdeinterviews som centrale metoder (Lull 1990:1-25). Det nyskabende i et medieforskningsperspektiv er anvendelsen af deltagerobservation. Forskeren har været til stede i hjemmet i familiens fritid, fra eftermiddag til familiens gik i seng. Han er indgået i familielivet »på lige fod« med de andre familiemedlemmer, og samtidig har han observeret familiens tv-anvendelse og de enkelte familiemedlemmers handlemønstre i relation til tv ud fra en observationsguide. Palmer (1986) har i forbindelse med børn arbejdet med deltagerobservationer af 8-9 årige og 11-12 årige børn i deres hjem for at undersøge karakteren af børns interaktion med tv. Undersøgelsen viste bl.a., at børn ser tv med en stor variation i deres opmærksomhed. Opmærksomheden varierede fra en meget løs *monitoring*, hvor børnene holdt sig orienteret om hvad der skete på skærmen til en dyb koncentration. Den løse *monitoring* var ofte kombineret med andre aktiviteter. Palmer opstiller en liste over de aktiviteter, som børnene foretog sig samtidig med, at de så tv eller holdt sig orienteret, om f.eks. via lyden, hvad der foregik på tv, for så at »hoppe på«, når der var noget der fængede¹.

På baggrund af den forskning – primært receptionsforskningen – der ligger i dag, må man antage, at børn generelt betragtet forholder sig aktivt, udvælgende og betydningsdannede i deres anvendelse af tv. Børns tv-brug er af særdeles kompleks karakter, idet der spiller mange faktorer ind, som har betydning for den måde, børn og unge anvender medierne på. Det gælder det individuelle, det familiemæssige, det sociale, kammeratskabsgruppen, det kulturelle, adgang til medier m.v. Vil man undersøge børns tv-brug i familien, kan det ikke anskues isoleret som et forhold mellem det enkelte barn og mediet, men må indgå i en større helhed, som omfatter hele børnenes livspraksis – dvs. de psykologiske, sociale – herunder de nære tv-kontekstuelle, fysiske, kulturelle og samfundsmæssige forhold.

I vores arbejde med førskolebørns tv-brug blev problemstillinger, der berørte familien i det moderne samfund derfor mere og mere tydelig. Ud over resultaterne fra den ovennævnte forskning kunne vi også i »virkelighedens verden«, hos venner og i vore egne familier observere, hvorledes vi f.eks. brugte tv som elek-

tronisk babysitter, når aftensmaden skulle laves, eller når vi trætte forældre skulle have fred. Men vi kunne også se, hvor stor glæde vi som forældre havde af at være sammen med vore børn, når vi så børnetv – her havde vi hver aften en halv time i tæt kontakt med ungerne, hvor vi kunne nusse og kramme og tale sammen om noget, der direkte henvendte sig til børn. At se tv med vore børn var således en vigtig familiemæssig brug af tv. Vi nåede til det resultat, at vi måtte se børn og tv i en større sammenhæng og inddrage familien som forklarings- og fortolkningsramme for førskolebørns tv brug. Dvs. at en receptionsanalyse, der tager udgangspunkt i teksten, ikke var tilstrækkelig.

Selv om James Lulls undersøgelser (Lull 1988, 1990) er undersøgelser af familieenheden, indgår alder ikke som et væsentligt aspekt. Familiens brug af tv drejer sig primært om de voksnes brug af tv og de forskelle, der eksisterer mellem kønnenes forskellige brug af tv. Også Brunsdon (1986) og Brunsdon og Morley (1979) har beskæftiget sig med kønsrolleaspektet, men heller ikke her fremtræder alder som væsentlig signifikant. Familiens brug af tv er set ud fra de voksnes perspektiv.

For os var det nærliggende at vælge barnets perspektiv og ud fra dette se på familiens brug af tv. Barnets perspektiv skal ikke forstås som at sætte sig i barnets sted, men det skal forstås som barnets position i familien. Hvilken betydning ville tv-sening i familien så få? For at vi kunne give os ud i at besvare dette spørgsmål, måtte vi se på familiens rolle i det moderne samfund. Med baggrund i vore egne erfaringer, begge opvokset i familier, der havde anskaffet sig tv i de tidlige tressere og med egne erfaringer om den placering tv havde fået i vores barndom og for vores familier, kunne vi fastslå, at vore børn voksede op i en helt anden familiemæssig kontekst, hvor vuggestue/børnehave og udearbejde for begge forældre udgjorde som et par overordnede forskelligheder. Når vi derfor ville tage udgangspunkt i familien og familiens brug af tv set i førskolebarnets perspektiv, måtte vi også beskæftige os med familiens ændrede betydning og funktion i det moderne samfund.

Familien

På line med den revurdering der er sket inden for nyere dansk småbørnsforskning (Bøgh og Jørgensen 1985, Jørgensen 1988, 1993, Sommer 1985, Dencik 1987), er det også nødvendigt at revurdere udgangspunktet for forskningen inden for området børn og tv. Derfor må vi sammentænke de sociale ændringer der er sket i familien med de muligheder, børn får tilbudt og får opfyldt via tv. For at kunne tilgodesede dette, må vi se nærmere på familiens sociale omstændigheder i det moderne samfund.

Sammenlignet med tidligere er familien som institution i dag begrænset i forhold til børnenes udvikling. Forældrene fremtræder ikke længere som fungerende modeller for den voksentilværelse, som venter den kommende generation (Dencik 1987). Den samfundsdynamiske acceleration har medført, at det er svært at sige noget om den voksentilværelse, børn vil få.

I den moderne familie, hvor begge forældre er udearbejdende, er den daglige fritidssituation i hjemmet ofte præget af så mange aktiviteter, at familiens samlingspunkter er få. Familien i dag er i højere grad end tidligere underlagt tids- og funktionsopsplitning med drifts- og behovsudskydelse som resultat – der bliver faste tider for opvågning, spisning, afgang, dagsinstitutionsophold, afhentning, spisning, sengelægning m.m. Dagligdagen bliver karakteriseret ved opbrud og skift – familiens liv bliver i høj grad defineret i forhold til det omgivende samfund.

Ud over spisesituationen er tv måske den faktor i hverdagen, der skaber rum for, at familien kan samles, hvilket i nogle sammenhænge bliver overordnet det, der foregår på skærmen. Set fra de mindre børns synsvinkel bliver det at se tv ofte betragtet som en mulighed for at få tilgodeset nogle sansemæssige og følelsesmæssige behov. Man kan formode, at tv har overtaget en del af den informations- og erfaringsoverførsel, som tidligere foregik fra forældre til børnene. Den samfundsmæssige vidensudvikling har medført, at der i dag stille større krav til børns viden om natur, samfund og kultur, end der gjorde i bedsteforældregenerationens barndom.

Ser vi på denne baggrund på barnets brug af tv i familien, skal vi tage højde for barnets

placering i det familiære hierarki, de voksne familiemedlemmers interne magt- og følelsesliv, deres arbejdssituation og deres psykiske liv i øvrigt. Hertil kommer de fysiske rammer, som er sat for familien – hvor mange rum indeholder boligen, har de voksne og børnene egne værelser, og hvor mange tv-apparater og videomaskiner er familien i besiddelse af osv.

Vi må altså analysere barnets brug af tv på baggrund af disse forhold. Gennem vore resultater vil vi søge at klarlægge de ritualer og tv-seningsmønstre, som familien har etableret (både bevidste som ubevidste), i hvilke sammenhænge barnet ser tv og hvor længe. Endvidere ser vi på, hvorvidt familierne i undersøgelsen har regler for barnets tv-kiggeri, og hvorvidt barnet selv bestemmer.

Familien, barnet og tv

I artiklen *Tv – det elektroniske familiemedlem* (Løngreen og Sørensen 1990) sammenkædede vi undersøgelser, der beskæftigede sig med familien og dens ændrede funktion i det moderne samfund med de resultater, som især Lull havde præsenteret i sine bøger. Arbejdet med denne artikel førte os yderligere ind i diskussionen om at foretage observationer af barnets brug af tv set ud fra barnets position i familien. Vi fandt, at vi ikke kunne komme uden om feltarbejdet, selv om det for os personligt var en temmelig grænseoverskridende handling. Pludselig var vi ikke bare forskere i elfenbenstårnet, men skulle trænge ind i folks allerhelligste – det familiemæssige rum eller *intimsfæren* som Habermas så præcist har kaldt dette rum. Overskridelsen af denne blufærdighedsgrænse hos os selv førte en lang række nye problemer og erkendelser med sig, og det er disse, som resten af denne artikel vil handle om.

Som man kan se, er de teoretiske og metodemæssige spørgsmål, som et projekt altid indeholder og afføder, ikke repræsenteret i et fast forskningsdesign etableret i problemformuleringsfasen. For os repræsenterer valget af observationsmetoden en erkendelsesproces. Måske er denne erkendelse blevet nærere af, at vi havde med små børn at gøre, der jo lever i en børneverden (og en ny børnekultur), som gør, at vi ikke bare kan sætte os ned og interviewe dem og forvente, at de kan og vil svare på de spørgsmål, vi end måtte stille. Dertil kommer,

at den børnegruppe, som vi interesserede os for, sjældent bestemmer over, hvad de må se i tv. De kender ikke klokken og ved ikke, hvornår det er tid til børne-tv. Og de kan ikke læse tv-programmet og ved derfor ikke, om der er noget at se af interesse for dem. Børn er afhængige af voksne, også – og måske især – når det gælder tv-sening. Børns tv-sening skal og må nødvendigvis derfor ses i relation til familiens brug af tv.

Deltagerobservation – generelt om metoden

Ser vi overordnet på deltagerobservationsmetoden har den i følge den engelske sociolog Anthony Giddens (1989) sin styrke i at kunne give rigere og mere dybtgående informationer om projektets genstandsområde end andre metoder. Desuden peger han på, at den kan give forskeren større fleksibilitet, idet forskeren kan ændre strategi og følge nye retninglinier, når de viser sig under observationen (Giddens:681). Deltagerobservationen har endvidere den fordel, at den er meget velegnet til at studere små grupper eller fællesskaber. Dette betragtes dog af nogle som en ulempe, fordi resultaterne af observationen kun refererer til den gruppe eller det fællesskab, som observationen omhandler, hvilket ikke gør det muligt at generalisere observationens resultater. Vi mener ikke, at det er noget problem, da vi i overensstemmelse med den amerikanske antropolog Clifford Geertz ikke anser det for muligt at generalisere specifikke observationer (Geertz 1973).

I relation til vores projekt var det oplagt at anvende observationsmetoden dels på grund af brugergruppen og dels på grund af hensigten med undersøgelsen. Vi havde med førskolebørn at gøre, hvilket på forhånd udelukkede, at vi kun baserede undersøgelsen på de kvalitative dybdeinterviews og dermed udelukkende foretage en receptionsanalyse.

Vi mener, at deltagerobservation er en anvendelig metode til at opfange den kompleksitet, som børns tv-brug i familien udgør. Tv-brugen foregår i forbindelse med nogle adfærdsmønstre og nogle sociale relationer, hvor der sker noget med personerne og mellem personerne. Disse adfærdsmønstre og sociale relationer er vanskelige at indfange ved andre meto-

der. Man kunne imidlertid forestille sig kun at registrere ved hjælp af video. Man ville derved undgå de problemer, som den fysiske deltagelse ofte afstedkommer. Men en videoregistrering vil kun delvis erstatte en deltagerobservation, idet deltageren hele tiden har mulighed for at ændre position og fokusere på de for undersøgelsen væsentlige og interessante forhold i det øjeblik, de finder sted. Endvidere har deltagerobservatøren også mulighed for at føre uformelle samtaler med børnene og forældrene om noget af det, der lige er foregået. Selektionen i perceptionsprocessen kan have stor betydning for, hvad der observeres. En videoregistrering kan aldrig erstatte en selektiv perciperede deltagerobservation, men støtte en observation. Deltagerobservatørens opmærksomhedsfelt er større end et videokamera. Desuden er deltagerobservatøren fleksibel og kan bevæge sig rundt i rummet. Selv om observationsmetoden havde oplagte fordele i vores tilfælde, er der alligevel nogle generelle problemstillinger ved valget af denne metode, som skal trækkes frem.

Under observationen i familien havde vi rollen som deltagende observatører. De to begreber, som indgår i denne rolle, indikerer også to adskilte erkendelsesprocesser set i relation til metoden. I følge de danske etnografer Hastrup og Ramløv indebærer deltagelse en indlevelse i det fremmede, og observationen forudsætter en distance til det sete ud over registrering af faktuelle forhold (Hastrup & Ramløv 1989:7). Vores rolle i familien bestod i både en deltager- og tilskuerrolle. Vi var synligt tilstede i rummet. På den ene side var vi »tilskueren«, der observerede og distancerede os samt gjorde notater, og på den anden side var vi den indlevende deltager, der deltog i familiens liv. Den situation, man befinder sig i som deltagende observatør, hvor man hverken er »sig selv« eller »de andre«, karakteriserer Hastrup som en tilbliven i en form for tredje person, hvor tilblivelsen både indebærer hengivelse og forandring i en slags forening, der er en forudsætning for at kunne skabe en helhed, som er sandsynlig (Hastrup 1989:224).

Observatøren og informanterne repræsenterer forskellige kulturer. Selv om vi som observatører kan siges at tilhøre den samme kultur, er der ikke ensbetydende med, at der ikke er og kan være store forskelle i videnskabelige per-

spektiver -endsige i personlig forholden sig, erfaring eller forståelse for »det andet«. Der er det, som Hastrup (1989) kalder

en transformation fra videnskabsmandens subjektive, og første persons »jeg«, til feltarbejdernes optræden i tredje person (Hastrup 1989:13).

Der sker et kulturmøde. Dette kulturmøde producerer en ny »kultur«, nemlig observatørens og informantens, hvor observatøren er den, der sætter ord på begivenheder, handlinger og væren. Der etableres det, Geertz kalder en »thick description« (Geertz 1973:7), som er observatørens tolkning af begivenheder, handlinger eller væren. At observere og beskrive er tolkning.

For vores projekt betyder dette forhold, at vi f.eks. måtte tage stilling til kønnet. Når vi observerede barnet i familien, mente vi, at det var bedst at observatøren var kvinde, fordi hun med sit køn og dermed sin sociale og familiemæssige betydning var »tættere« på intimssfæren, idet kvinden traditionelt set har hjemmet som arbejdsplads og dermed har hjemmet som sit ansvarsområde og føler det som sit ansvarsområde (Sommer 1985).

Der kan være problemer forbundet med at anvende etnografiske metoder på egen kultur, idet forskeren er en del af det levende liv. Derved kan hun have svært ved at sætte sig ud over sin egen selvforståelse. Når metoderne anvendes på fremmede kulturer, kan det være nemmere at se de fremmede mønstre og betydninger. Det er for så vidt rigtigt, men faren er ofte, at man udelukkende fokuserer på *kulturforskelle* og derved overser de specifikke kulturelementer, som ikke markerer sig som *forskelle*. Den etnocentriske synsvinkel ved at undersøge fremmede kulturer er således et faremoment.

De problemer, som vi har berørt her, drejer sig om *rammen for beskrivelse, analyse og tolkning af datamaterialet*. Men hvad er data? Data er det empiriske grundlag for feltarbejdet. Data er iflg. antropologer f.eks. optegnelser om samtaler, om ritualer, om symboler, om »nogle scenarier« - altså alt der kan observeres under feltarbejdet. Det medfører også, at det er nødvendigt at tage stilling til udvælgelsen af data. Det betyder, at det er nødvendigt at beskrive så meget som muligt, også det mest trivielle, for man

ved ikke, om det senere vil vise sig, at netop det trivielle vil få en afgørende betydning for forskningsresultatet.

I den etnografiske arbejdsmetode indgår der forskellige teknikker: interviews, optegnelser, dagsresuméer, samtaler, dagbøger ført af informanterne, livshistorier, tidsskemaer etc. Forskeren må undervejs søge at opretholde en analytiske distance »at gøre det velkendte ukendt og det ukendte velkendt« (Fihl 1992:51), men samtidig er det også vigtigt at forholde sig til spændingsfeltet mellem viden og ikke-viden. Jo mere observatøren tror, hun ved, jo mindre er hun også i stand til at opleve.

I ethvert forsøg på at udforske virkeligheden, at analysere livet i en samfundsmæssig institution og forstå aktørernes motiver, perspektiver og handlingsmønstre, skal forskeren derfor tage kikkerten for øjet og stille skarpt på det felt, hun mener at kende til og så nysgerrigt følge de mange ukendte bevægelser og lede efter betydningen i dem (Søderberg 1993:36).

Det er i spændingsfeltet mellem viden og ikke-viden, at analysen og kreativiteten aktualiseres og der, hvor det for observatøren er muligt

to think not only realistically and concretely about them, but, what is more important, creatively and imaginatively with them (Geertz 1973:23).

Det er denne proces, som også er observationens centrale kendetegn, vi finder er vigtig, når vi skal have at vide, hvorledes barnet i familien bruger tv, for andre metoder "normally only find out what people say about themselves – not what they really think or do" (Giddens 1989:674)

Endelig er der problemer omkring selve observationen eller *deltager-observationen*, som det er relevant at berøre her. Deltager-observation kræver på en og samme tid indlevelse og distance. Man kan ikke være der (observere) uden samtidig at deltage. Ens blotte tilstedeværelse har ændret betingelserne for »begivenheden«. Man kan sige, at denne tilstedeværelse indlægger en slags »støj« og bevirker, at forskersubjektet har etableret en ny situation ved sin tilstedeværelse. Dette vil altid være »støj«, og den kan ikke undgås. Informanterne vil reagere på forskersubjektets tilstedeværelse; der vil være en »som-om-situation«, noget »der-lig-

ner« informanternes dagligdag. Dette forhold gør sig især gældende og bliver mere tydeligt, når vi igen ser på vores projekt og genstandsområde: barnets tv brug i familien. Vi forestillede os, at vi ikke ville kunne være »os-selv«, hvis vi havde en forsker gående rundt derhjemme, der »bare« var der. Det samme problem forventede vi også var til stede i »vore« familier i undersøgelsen. Det problem beskæftiger de engelske sociologer Martyn Hammersley og Paul Atkinson sig med under betegnelsen økologisk validitet².

Problemet med økologisk validitet-effekten af forskerens tilstedeværelse i forhold til de observerede personer og situationer, kalder Hammersley og Atkinson for et forhold af refleksiv karakter, hvilket betyder, at man må indse, at man deltager i den sociale verden, man studerer (Hammersley og Atkinson 1987:35).

Enhver samfunnsvidenskabelig filosofi som hevder at forskeren kan stille sig udenfor sitt daglige sociale liv og kun være observatør, er helt forfeilet. Samfunnsforskning er i seg selv en social aktivitet, som af henger av forskerens eget engagement og budskabsoverføringer i det sociale miljøet (Hammersley og Atkinson 1987).

En måde at formindske »støjen« på i forhold til forældrene var at sige, at formålet med undersøgelsen var at se på barnets tv-forbrug og tv-anvendelse. »Barnets tv-brug i familien« var fokus for undersøgelsen, men familie-perspektivet valgte vi ikke at eksplicitere, fordi vi mente, at det muligvis kunne få indflydelse på forældrenes interaktionsformer og handlinger og dermed tegne et ændret billede. Selvfølgelig kan man diskutere de etiske problemer i den sammenhæng, idet vi ikke har ekspliciteret hele undersøgelsens genstandsområde over for vore informanter.

M.h.t. »støjproblemer« i relation til børnene var vi ikke så »bekymrede«. Vi tog udgangspunkt i, at børn i dag er vant til mange og fremmede voksne som følge af socialiseringen i institutionen.

Mange af disse overvejelser var vigtige i vores afklaringsfase, men det viste sig i praksis, at børnene og deres familier som ugen gik tilsyneladende virkede ret upåvirkede af vores tilstedeværelse. Måske afspejler en del af »støj«-refleksionerne, at vi selv mangler erfaring med denne forskningsmetode.

I forbindelse med tv-brugen kan man måske også overveje, hvorvidt selve tv-situationen, hvor tv sætter indholdet for samværet, ikke er en forholdsvis nøje iscenesat situation, hvor »støjen« fra en fremmed/observatør ikke bliver så væsentlig for tv-situationen som sådan. I relation til dette problemfelt refererer Lull en undersøgelse, hvor det fremgår, at 86,9% af informanterne svarede, at observatørens tilstedeværelse ikke havde ændret på familiens tv-vaner (Lull 1990:184).

Deltagerobservation – vores brug af metoden

I det følgende vil vi beskrive vore refleksioner over og anvendelse af observationsmetoden i relation til vores projekt. Vi vil fokusere på, dels hvad vi kalder projektlogistikken, dels refleksionerne over valget af teknikker i forbindelse med metoden.

Da vi aldrig havde foretaget feltstudier i vores egen kultur, søgte vi litteratur, der kunne præcisere hvilke teknikker, der var velegnede til at systematisere dataindsamlingen i relation til familiens brug af tv. Lull har i *Inside Family Viewing* et kapitel, der handler om, hvorledes man foretager etnografiske studier af tv-publikummer (Lull 1990:174-185). Dette kapitel brugte vi som inspirationskilde til vores egen undersøgelse. Det gjorde vi, fordi at vi fandt, at Lull har ret når han, som Morley og Silverstone skriver

argues, rigorous and systematic forms of data collection and interpretation are just as necessary in qualitative as in quantitative research (Morley og Silverstone 1991:154).

Iflg. Lull vil en undersøgelse af familiebrug af tv indeholde fire elementer 1) pilotundersøgelse 2) observations metoder 3) stadier af data indsamling og 4) organisering og præsentation af data (Lull 1990:175). Vi vil fokusere på observationsteknikker og baggrunden for disse sampling.

I spørgeskemaundersøgelsen havde vi været interesserede i at få kortlagt familiernes og børnenes *tv-ritualer* og forældrenes *holdninger* til dels tv og dels børn og tv. Vi havde således organiseret vore spørgsmål om den sociale brug af tv til spørgsmål om 1) strukturelle forhold, f.eks. tv som baggrundsstøj og underholdning

og tv som årsag til tidsopdeling for aktiviteter og 2) om relationelle forhold, f.eks. om tv fremmer kommunikationen og kompetenceopklæring samt muliggør fysisk kontakt og social læring (Lull 1990:36).

Vi lagde os fast på, at vore undersøgelse skulle omhandle børns *hverdagsbrug* af tv, altså at observationen udelukkende skulle omhandle ugens fem første dage. I weekenden opfører småbørnsfamilier sig ofte meget anderledes end i hverdagen (går i zoo, besøger venner etc for at skabe børnerum), hvorfor vi mente, at en beskæftigelse med weekenden ville være en hel anden undersøgelse.

Vi valgte fra starten ikke at bo hos familien. Vore egne erfaringer som småbørnsfamilier sagde os, at det ville være svært at have en ekstra person boende i en hel uge. Morgenene er ofte meget hektiske, når hele familien ofte skal ud af døren samtidig. Valget blev familiens brug af tv om eftermiddagen på hverdage. Desuden valgte vi at foretage observationerne om vinteren (marts 1992), da denne tid af året stadig er tv-sæson i modsætning til sommeren, hvor tv-sening er mindre (Schönemann-Paul 1993).

Spørgeskemaerne og resulterne af spørgeskemaundersøgelsen dannede grundlag for udarbejdelsen af vore observationsteknikker, som bestod af observationsskemaer, dagsresuméer, familiebeskrivelser efter observationen samt videooptagelser af barnet/familien foran tv. Disse blev fulgt op af båndoptagede dybdeinterviews efter observationens sidste dag (se oversigt over forskningsdesign nedenfor).

Da observationsskemaet og dagsresumét blev væsentlige datamaterialer, vil vi redegøre for de refleksioner, som lå bag udformningen af disse.

Det var nødvendigt forholdsvis detaljeret at angive, hvad vi fandt var vigtigt i relation til opholdet og observationen i familien gennem observationsskemaet, da vi var et team på 6 observatører. Skemaet var i første omgang til brug for observatørerne i deltagerobservationen (senere til den endelige behandling), og observatørerne måtte ikke vise eller fortælle familien, hvad skemaet indeholdt. Observationsskemaets detaljerighed skulle ligeledes honorere kravet om at indsamle så mange data som muligt. Hvis der foregik andet end det, som skemaet angav, var der også plads til at skrive

dette. Dagsresuméet, som den enkelte observatør udfærdigede efter endt observation hver aften, skulle ligeledes sikre, at andre interessante aspekter, som observatørerne fandt vigtige i relation til familiens brug af tv, kom med.

Som det fremgår af figur 1 er skemaet opdelt i 5 kolonner, som hver især repræsenterer områder, der reflekterer familiens brug af tv set ud fra barnets perspektiv.

Kolonne 1 markerer tv-situationen og barnets fysiske placering. Observationen i kolonne 1 danner baggrund for de mere indholdsrelaterede observationer i kolonne 2-5 og angiver dermed de strukturelle forhold for barnets og familiens brug. Lull (1990:36) nævner omgivelser og tidsopdeling som strukturelle forhold for tv-brugen: er tv tændt for at give baggrundsstøj og/eller, fordi der er et bestemt program (f.eks. børnetv), som familien eller dele af familien ønsker at se?

Kolonne 2 angiver ud fra barnets position de relationelle forhold ved tv-brugen. Om barnet var alene eller havde kontakt med de andre familiemedlemmer under sening.

Rollekompetance er det overordnede tema for kolonne 3. Med dette mener vi familiemedlemmernes magtkompetence i forhold til tv'et. F.eks. m.h.t. hvem der bestemmer over, hvad der skulle ses på tv, og hvem der har størst indflydelse på barnets tv-sening. Herunder også hvordan de to køn forholder sig til tv, og hvorledes den kønsspecifikke tv-brug formidles til barnet i situationen?

Kolonne 4 omhandler den verbale kommunikation og de verbale udtryk, som tv-brugen afføder. Her har vi både søgt at indfange den kommunikation og de verbale udtryk, der foregår i selve tv-situationen og den verbalisering, der omhandler tv-brug og tv-indhold uden for selve tv-situationen. Desuden har formålet også været at indfange reaktioner på barnets kommunikation fra barnets omverden, således at vi også har kunnet indfange de situationer, hvor barnet får svar på spørgsmål, og hvor barnet diskuterer tv-indholdet med forældre eller søskende.

Kolonne 5 er dels en uddybning af barnets verbalisering og dels en registrering af barnets andre tv-relaterede reaktioner og aktiviteter. Også her har vi opdelt i »i tv-situationen« og i »udenfor tv-situationen«.

Observationsskemaerne skulle udfyldes hver

15.minut under hele observationsdagen. Princippet var, at skemaet blev udfyldt efter hvert 15. minut, men ofte var det nødvendigt at gøre notater i løbet af de 15 minutter. På observationens første dag skulle hele boligen og rummet, hvor tv stod, tegnes op. Efter observationsperioden skulle observatøren lave en beskrivelse af familien. Efter en dagsobservation skulle der skrives dagsresumme over nogle faste temaer.

På baggrund af observationsskemaerne for dagen skulle der hver dag udarbejdes et dagsresumé over følgende forhold:

1. tv i et kontakt- og afværgesperspektiv
2. tv i et kompetence- og dominansperspektiv
3. tv i et kommunikativt perspektiv
4. tv i et lege- og handlingsperspektiv
5. tv i et socialt brugsperspektiv

Disse forhold udgjorde, bortset fra det sidste, de samme forhold, som var »genstand« for observationerne. Det sidste forhold, som vi har kaldt »tv i et socialt brugsperspektiv«, omhandlede forældrenes holdning til tv-indhold og tv-sening, både på et generelt plan og et konkret plan – her tænkes f.eks. på enkelte udsendelser i ugens løb. Hensigten med dagsresuméet var at uddybe nogle af de forhold, der var blevet observeret. Det var ofte vanskeligt i observationssituationen at gøre fyldige notater, dels fordi der inden for et kvarter kunne ske meget – der var ofte ikke tid, og dels fordi det i nogle situationer kunne være vanskeligt af hensyn til de voksne familiemedlemmer – de kunne f.eks. sidde tæt ved observatøren. I nogle tilfælde fungerede det sådan, at når der var interessante forhold, skrev man stikord ned, som så kunne uddybes i dagsresuméet.

Anvendelsen af de forskellige metoder har medført, at vi har et væld af materialer, som gør det muligt for os i bearbejdningsfasen at sammenholde de forskellige data. Vi får således forskellige vinkler og informationer på observationen og har dermed mulighed for at foretage en datatriangulering (Hammersley og Atkinson 1987:189).

Og det er måske det vigtigste resultat af observationsmetoden, at vi – i og med at vi har »levet« i familien – har kunnet få placeret tv-brugen i en socio-kulturel kontekst, hvis betydning vi ikke var opmærksomme på, da vi startede projektet. Fordi vi »var der«, erkendte vi,

FAMILIE		BY		ROLLEKOMPETANCE		VERBAL KOMMUNIKATION		BARNETS LEG/HANDLING/REAKT.	
DAG	KONTAKT	far, mor, barn samlet	far, barn	mor, barn	søskende, barn	barn alene	barn sidder hos en forældre	berøring	hvorfor ser barnet tv:
TV tændt	far, mor, barn samlet	hvem har bestemt hvad der skal ses nu:	far	mor	søskende	barn	i tv-situationen:	leger eller gør barnet noget fra tv hvad:	
på kanal?	far, barn	hvem har bestemt hvad barnet ser:	far	mor	søskende	barn	sætter tv gang i samtalen	taler barnet om noget fra tv hvad:	
koncentreret se- ing	mor, barn	hvem har bestemt at barnet ikke må se:	far	mor	søskende	barn	sætter tv gang i spørgsmål	synger barnet noget fra tv hvad:	
ukoncentreret sen- ing	søskende, barn						kommentar til det barnet ser	tegner barnet noget fra tv hvad:	
til/fra	barn alene						forståelse	bliver barnet bange	
er i samme rum, men ser ikke	barn sidder hos en forældre						samtale	griner barnet	
er ikke i samme rum	berøring						barnet giver udtryk for forestillinger	anden reaktion:	
er ude	hvorfor ser barnet tv:						fantasi (associationer)	udenfor tv-situationen:	
spiser							barnet udtrykker følelser		
ser barnet forskudt tv							barnet viser følelsesmæssige reaktioner		
ser barnet video							barnet udtrykker holdninger		
zappes der							indrager egne erfaringer		
							andet:		
							reagerer forældrene/søskende:		
							udenfor tv-situationen:		

Figur 1: Hanne Løngreen og Birgitte Holm Sørensen:

at det Giddens siger om, hvad surveyet kan, nemlig "normally only find out what people say about themselves – not what they really think or do" (Giddens 1989:674) var rigtigt. Den sociokulturelle betydning af vore spørgsmål kunne vi kun få ved at foretage deltagerobservation. Således viste det sig, at tv-sening ikke var det samme som tv-brug. F.eks. skrev flere af vore familier, at børnene kun så tv (børne-tv) i 30 min. om dagen. Under observationen kunne observatøren imidlertid registrere, at tv var tændt hele eftermiddagen, og at børnene gik til og fra apparatet ofte hidkaldt af f.eks. reklamejingles. Tvs lyd og lys optog på denne måde en væsentlig plads i det familiære rum.

Det samme gør sig gældende i forbindelse med vore dybdeinterview. Fordi vi havde »levet« i familien, fik de forskellige familiemedlemers svar en anden betydning for os. I familien havde vi set, *hvad de gjorde og kunne sætte dette i relation til hvad de sagde, de gjorde*. Det var et væsentligt moment i relation til dybdeinterviewene, at vi først foretog dem som det sidste, idet vi da kendte familien og havde fået etableret en fortrolighed, som ellers ikke ville have været der³.

Vi er i øjeblikket ved at gøre vort materiale klart til den endelige bearbejdning. Formidlingen af observationens resultater rejser nye problemer om organisering og præsentation af data, hvor et vigtigt aspekt bliver: hvem skriver vi til? Skal vi formidle vore resultater, som et strengt videnskabeligt resultat til vores forskningskolleger i den videnskabelige verden eller som et resultat til familier med små børn? Præsentationen af resultaterne afhænger meget af, hvem vi vælger at skrive til (van Maanen 1988).

Noter

1. Aktiviteterne, der er tale om, er f.eks.: lave lektier, lege med kæledyr, læse, passe søskende, lave eller bygge ting, lege med legetøj, spille med spil, tegne, spise middag, tale, synge og danse. Se endvidere Palmer 1985:63.
2. Termen »økologisk validitet« henter Hammersley og Atkinson fra Bracht og Glass (1968).
3. Også Lull (1990) påpeger dette.

Litteratur

Brunsdon, C. (1986): *Women Watching TV*. Paper presented to Women and the Electronic Mass Media Conference, Copenhagen. Denmark.

- Brunsdon, C. & Morley, D. (1979): *Everyday TV: Nationwide*. London.
- Bøgh, C. & Jørgensen, P.S. (1985): *Småbørn, Familie og samfund*. København.
- Christensen, L. Rahbæk (1988): *Livsformer i Danmark*. København.
- Collins, W.A. (1983): Interpretation and Inference in Children's Television Viewing. In: Bryant, J & Anderson, D.R. (ed): *Children's Understanding of Television*. New York.
- Cronholm, M., Rydin, I. & Schyller, I. (1979): *Samspel mellan tv och barns lek, moral och bildmognad*. Stockholm.
- Davis, C. (1989): *Television is Good for your Kids*. London.
- Dencik, L. (1987): Opvækst i postmodernismen. In: Jørgensen, P.S.: *Børn i nye familiemønstre*. København.
- Drotner, K. (1993): *Medieetnografi: om grænser i kvalitativ forskning*. Paper præsenteret ved XI Nordiske konference i Massekommunikationsforskning, Trondhjem.
- Fihl, E. (1992): Etnografisk arbejdsmetode. In: Fihl, E. & Pinholt, J.: *Livsformer og kulturer*. København.
- Geertz, C. (1973): *The Interpretation of Cultures*. USA.
- Giddens, A. (1989): *Sociology*. Cambridge.
- Gynter, B & McAleer, J.L. (1990): *Children and Television – The one Eyed Monster*. London og New York.
- Hammersley, M. & Atkinson, P. (1987): *Feltmetodikk. Grunnlaget for feltarbeid og feltforskning*. Oslo. Opr. 1983.
- Hastrup, K. (1989): Etnografiens udfordring. Fortællingen om det anderledes. In: Hastrup, K. & Ramløv, K.: *Feltarbejde. Oplevelse og metode i etnografien*. København.
- Hastrup, K. & Ramløv, K. (1989): *Feltarbejde. Oplevelse og metode i etnografien*. København.
- Hodge, R & Tripp, D. (1986): *Children and Television*. Cambridge.
- Jørgensen, P.S. (Red) (1987): *Børn i nye familiemønstre*. København.
- Jørgensen, P.S. (1993): Livet i familien. in: Brørup, M., Hauge, L. & Thomsen, U.L.: *Psykologibogen*. København.
- Lull, J. (1980): The Social Uses of Television. *Human Communication Research* 6, 197-209.
- Lull, J. (ed) (1988): *World Families Watch Television*. London.
- Lull, J. (1990): *Inside Family Viewing*. London.
- Løngreen, H. & Sørensen, B.H. (1990): Tv – det elektroniske familiemedlem. in: Carlsson, U. (red.): *Medier. Människor. Samhälle*. Nordicom, Göteborg.
- Maanen, J.v. (1988): *Tales of the Field*. Chicago.
- Morley, D. (1986): *Family Television*. London.
- Morley, D. & Silverstone, R. (1991): Media Audience. Communication and Context: Ethnographic Perspectives on the Media Audience. in: Jensen, K.B. & Jankowski, N.W.: *A Handbook of Qualitative Methodologies for Mass Communication Research*. London.

- Noble, G. (1975): *Children in front of the Small Screen*. London.
- Palmer, P. (1986): *The Lively Audience. A Study of Children around the Tvset*. Sydney.
- Schönemann-Paul, H. (1993): *B&U programmer 1992 og 1993*, Danmarks Radio, Medieforskningen, København.
- Sommer, D. (1985): Familiedannelse. Psykiske problemer hos et nyfødt barn. In: Bøgh, C. & Jørgensen, P. S.: *Småbørn, familie og samfund*. København.
- Søderberg, A.-M. (1985): Turisten og den professionelle rejsende – om antropologisk feltarbejde og kulturanalyse. In: Hjort, K., Løngreen, H. & Søderberg, A.-M.: *Inter-kulturel kommunikation*. København.
- Hanne Løngreen er adjunkt ved SPRØK, Handelshøjskolen, København. Birgitte Holm Sørensen er lektor ved Institut for Mediepædagogik, Danmarks Lærerhøjskole, København.